

KAMILA POGORZELEC

University of Rzeszów, Poland

ORCID iD: orcid.org/0000-0003-3964-6311

**ZASADA SOLIDARNOŚCI RODZINNEJ
W OPARCIU O *HEREDES SUI*
W RZYMSKIM PRAWIE SPAKOWYM
W OKRESIE KLASYCZNYM**

**THE PRINCIPLE OF FAMILY
SOLIDARITY BASED ON *HEREDES
SUI* IN ROMAN PACK LAW IN THE
CLASSICAL PERIOD**

ABSTRACT

Roman law established a fundamental principle stipulating that the right to inherit was reserved for specific individuals. Notably, the determination of who could inherit, the manner in which it was to be allocated, and its consequences were guided by the principles of succession law, with due consideration of the interests of the family, the state, and religion, all grounded in the principle of familial solidarity. This principle was in harmony with the idea that death does not negate all the rights and obligations associated with the deceased person during their lifetime. Rather, it only affects those legal relationships that arose in connection with their individual identity. The remainder, notwithstanding the testator's passing, persists as what we commonly refer to as an inheritance, with the purpose of transitioning to other living individuals and preserving the continuity of the family. This continuity encompasses the inheritance of the family name, traditions, and property.

STRESZCZENIE

Prawo rzymskie wykształciło pewną zasadę stanowiącą, iż prawo do spadku służy tylko określonym osobom. W szczególności komu, w jaki sposób oraz z jakim skutkiem miał przyspaść spadek, warunkowały przepisy prawa spadkowego, z oczywistym uwzględnieniem interesów rodziny, państwa oraz religii, a wszystko to stanowione było w oparciu o zasadę solidarności rodzinnej. Zasada ta korespondowała ze stwierdzeniem, iż śmierć nie pozbawia wszystkich praw i obowiązków, których za życia podmiotem była zmarła osoba, a jedynie te, których stosunki prawne powstały w związku z jej indywidualizacją. Cała reszta, pomimo śmierci spadkodawcy, pozostaje tzw. spadkiem, którego zgodnie z przeznaczeniem jest przejście na inne osoby żyjące i stanowi zapewnienie ciągłości rodziny, której członkowie dziedziczą imię, kult i majątek rodowy.

KEYWORDS: *heritage, family, heir, heredes sui, heredes necessarii, succession, roman law, testament*

SŁOWA KLUCZOWE: *dziedziczenie, rodzina, dziedzic, heredes sui, heredes necessarii, spadek, prawo rzymskie, testament*

WPROWADZENIE

Rodzina stanowi najważniejszą, podstawową grupę społeczną, na której opiera się całe społeczeństwo (Tyszka Z., 1995, s. 137). Jest to wprawdzie głównie zjawisko socjologiczne (Adamski F., s. 10-15; Z. Tyszka, 1979, s. 7-10) oraz instytucja społeczna (Kałdon B.M., 2011, t. 1, s. 230 i in.) o jasno określonych zadaniach, ale jest ona równocześnie przedmiotem norm prawnych. Z uwagi na swoją istotę stosunki rodzinne pozostają pod kontrolą prawa w znacznie mniejszej mierze niż pozostałe. Rodzina w rozwoju historycznym była przedmiotem zainteresowania nie tylko filozofów i literatury nieprawniczej, ale i również jurysprudencki i działalności legislacyjnej, w szczególności w odniesieniu do stosunków majątkowych pomiędzy jej członkami, zarówno dokonywanych za życia, jak i po śmierci. W przeciwieństwie do prawa majątkowego, stosunki osobiste pomiędzy członkami rodziny podlegały kontroli i regulacji przede wszystkim w sferze moralnej i obyczajowej, na co wpływ miały również aspekty religijne (Piątkowski J., 1985, § 4-7; Smczyński T., pp. 2-5; Tyszka Z., 1991).

Rzymscy juryści wyodrębnili prawo rodzinne z działu prawa prywatnego, w systematyce Instytucji ujęte obok prawa osobowego w kategorii *personae*, co doprowadziło do dwojakiej postaci *familii* tj. w odniesieniu i do rzeczy i do osób (D. 50,16,195,1 *Familiae appellatio qualiter accipitur, videamus. Et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur. In res, ut puta in lege duodecim tabularum his verbis adgnatus proximus familiam habeto. Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: ex ea familia, inquit, in eam familiam: et hic de singularibus personis legem loqui constat.*), co z kolei rzutowało na regulacje w prawie spadkowym.

W pierwszym aspekcie *familia* oznaczała majątek członka rodziny, w drugim natomiast wskazywała na zwierzchnika rodziny jakim był *pater familias* oraz na osoby pozostające pod jego władzą, które poddane jej były w sposób oczywiście naturalny, z uwagi na urodzenie w ważnym małżeństwie rzymskim bądź na podstawie innej czynności prawnej. Ówczesna rodzina miała charakter patriarchalny i monokratyczny, co oznaczało, że zwierzchnikiem rodziny mógł być wyłącznie mężczyzna. Pierwotnie ogromne znaczenie miały także rody, w których to władza ojcowska była niezwykle silna

i w zasadzie dożywotnia. Rzymskie dzieci nie miały w ogóle zdolności prawnej, co oznaczało nic innego, jak całkowite poddanie się i wejście pod władzę swojego zwierzchnika familijnego (Dębiński A., 2017, s. 137). Rodzina agnacyjna i jej rola w społeczeństwie rzymskim utrzymywała się przez bardzo długi okres, choć od końca republiki coraz mocniej ograniczano jej pozycję na rzecz pokrewieństwa kognacyjnego, które to ostatecznie dominowało w prawie justyniańskim (Łapicki B., 1933, s. 34 i in.; Zabłocki J., 1990, s. 30 i in.). Jednakże struktura rodziny rzymskiej i jej znaczenie były bardzo istotne, gdyż potrafiła ona odzwierciedlić zarówno władzę polityczną, jak i ekonomiczną. Osoby będące *alieni iuris* będące jednocześnie zależne od *pater familias*, chronione były poprzez sprawowaną nad nimi pieczę. Tym samym, po śmierci zwierzchnika familijnego dziedziczyły nie tylko jego majątek i imię, ale i również obowiązki związane z kontynuowaniem istnienia rodu oraz imienia rodowego.

Niemniej istota rodziny, a w tym poszczególne powiązania pomiędzy jej członkami stanowiły główne kryterium, według którego następowało dziedziczenie, bowiem spadek zawsze w pierwszej kolejności przysługiwał *heredes sui*, a zatem najbliższej rodzinie zmarłego (Kuryłowicz M., Wiliński A., 2008, s. 138), o czym będzie mowa w dalszej części.

W niniejszym opracowaniu postaram się odpowiedzieć na pytanie jak Rzymianie rozumeli pojęcie solidarności rodzinnej. Powyższe zagadnienie chcę wykazać w oparciu o regulacje dziedziczenia beztestamentowego, a także o zagadnienia dotyczące ograniczenia swobody testowania. W ten sposób wskażę w jaki sposób zabezpieczano najbliższych członków rodziny w przypadku śmierci zwierzchnika familijnego.

HEREDES SUI W ŹRÓDŁACH PRAWA RZYMSKIEGO OKRESU KLASYCZNEGO

Odnosząc powyższe na grunt prawa spadkowego, które obfituje w reguły stanowiące jak należy postąpić w przypadku spadkobrania oraz zasadami, według których winno się konkretne normy prawne stosować, warto pochylić się nad zasadą solidarności rodzinnej, która w swojej istocie w zdecydowany

sposób pozostawała w konflikcie z pojęciem swobody testowania, będąc tym samym zabezpieczeniem ciągłości rzymskiej rodziny.

W prawie rzymskim stworzono specyficzną koncepcję *heredes sui* czyli dziedziców własnych. Dziedzicznie, czyli inaczej spadkobranie, określone zostało jako:

G. 2, 152: *Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et necessarii aut extranei. (Spadkobiercy zwa się albo koniecznymi, albo domowymi i koniecznymi, albo postronnymi – tłumaczenie za: Gai Institutiones, z jęz. łacińskiego przełożył Rozwadowski W., 2003, s. 70.).*

Gaius rozróżnia spadkobierców na dziedziców: koniecznych (*necessarii*), zwanych także domowymi (*domesticii*) lub dobrowolnych (*extranei*). Spadkobiercy dobrowolni inaczej także zwani *heredes extranei* lub *voluntarii*. Są to osoby niepodległe władzy spadkodawcy, dziedzice ustanowieni przez matkę oraz niewolnicy, którzy ustanowieni zostali spadkobiercami, a potem wyzwoleni przez swych właścicieli (por. G. 2, 161: G. 2, 162; podobnie było także w prawie justyniańskim I. 2, 19, 3. Więcej patrz: Fadda C., t. 2, 1949, s. 31 i in.; La Pira G., 1930, s. 17 i in.; Piętak L., 1882, s. 82 i in.; Voci P., 1963, s. 376 i in. Aby spadkobierca dobrowolny skutecznie objął spadek, koniecznym było dokonanie *aditio hereditatis*, czyli aktu prawnego, przez który nabywał spadek (zob. G. 2, 164, 166, 168, 178; D. 29, 2, 25, 7; D. 29, 2, 32 – Ulpian. Patrz także Beduschi C., 1976 s. 19 i in.; Voci P., 1963 s. 543 i in.).

Wyodrębniając pośród wyżej wymienionych spadkobierców, do grona podmiotów zaliczanych do *heredes necessarii* należy zaliczyć:

G. 2, 156: *Sui autem et necessarii heredes sunt veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio et deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt: sed uti nepos neptisve suus heres sit, non sufficit eum in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est, ut pater quoque eius vivo patre suo desierit suus heres esse aut morte interceptus aut qualibet ratione liberatus potestate; tum enim nepos neptisve in locum sui patris succedunt* (Spadkobiercami domowymi i koniecznymi są na przykład: syn lub córka, wnuk lub wnuczka urodzeni z syna, a potem pozostali, którzy tylko byli pod

władzą zmarłego. Ale by wnuk czy wnuczka byli spadkobiercami *Spadkobiercami domowymi i koniecznymi są na przykład: syn lub córka, wnuk lub wnuczka urodzeni z syna, a potem pozostali, którzy tylko byli pod władzą zmarłego. Ale by wnuk czy wnuczka byli spadkobiercami ustawowymi, nie wystarcza, że pozostawali w chwili śmierci dziadka pod jego władzą, lecz jest nieodzowne, żeby także ich ojciec za życia swego ojca przestał być spadkobiercą domowym, albo zabrany przez śmierć, albo uwolniony spod władzy ojcowskiej z jakiegokolwiek innego powodu. Wówczas bowiem wnuk i wnuczka wstępują w miejsce swego ojca* – tłumaczenie za: *Gai Institutiones...*, s. 71.

Heredes necessarii mówi się o wszystkich tych osobach, które wchodząc do rodziny zmarłej osoby z chwilą jego śmierci stają się osobami *sui iuris*. Gaius, w szczególności zalicza do tej kategorii: syna, córkę, wnuka lub wnuczkę urodzoną z syna, a także inne osoby pozostające pod władzą zmarłego (*filius filiaive, nepos neptisve ex filio et deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt.*) (Gaius zaznacza, że żeby wnuk lub wnuczka zostali zaliczeni do kategorii *sui heres*, to istniała konieczność by ich ojciec nie był traktowany jako spadkobierca domowy. Oznaczało to, że albo zmarł przed swoim ojcem albo został wcześniej uwolniony spod władzy ojcowskiej. Wtedy to wnuczka lub wnuk wstępują w miejsce swego ojca). Bez znaczenia jest tu fakt, czy dzieci były urodzone w ważnym małżeństwie rzymskim, czy też przysposobione.

G. 3, 2: [...] *nec interest, utrum naturales sint liberi an adoptivi; Nie ma znaczenia, czy są dziećmi urodzonymi, czy przysposobionymi* [...] – tłumaczenie za: *Gai Institutiones...*, s. 99.).

Heredes domesticii stają się nimi, nawet wtedy, gdy o tym nie wiedzą bądź jeśli chorują psychicznie, bowiem nawet wtedy mogą stać się spadkobiercami. Choć w przypadku osób chorych psychicznie, mogłoby się wydawać, że do przyjęcia spadku konieczne będzie otrzymanie zgody opiekuna, to w myśl przepisów rzymskiego prawa spadkowego taki spadkobierca nabywał spadek z mocy samego prawa (Palmirski T., 2022, s. 203).

Do pozostałych *heredes necessarii* należy w pierwszej kolejności zaliczyć żonę, znajdującą się pod *manus* męża.

G. 3, 3: *Uxor quoque, quae in manu eius, qui moritur, est, ei sua heres est, quia filiae loco est. item nurus, quae in filii manu est, nam et haec neptis loco est. sed ita demum erit sua heres, si filius, cuius in manu fuerit, cum pater moritur, in potestate eius non sit. idemque dicemus et de ea, quae in nepotis manu matrimonii causa sit, quia proneptis loco est.* (Również żona, która jest pod *manus* tego, który umiera, jest dla niego spadkobiercą domowym, ponieważ zajmuje miejsce córki. Identycznie synowa, która znajduje się pod *manus* syna, bowiem i ta zajmuje miejsce wnuczki. Ale dopiero będzie spadkobiercą domowym, jeśli syn pod którego *manus* znajdowała się, w chwili śmierci ojca nie podlegał jego władzy. To samo powiemy i o tej, która pozostaje pod *manus* wnuka z powodu małżeństwa, ponieważ zajmuje miejsce prawnuczki – tłumaczenie za: Gai *Institutiones...*, s. 99.).

Żona *in manu*, określana była w systemie agnacji jako córka (*quia filiae loco est*). Tym samym jako córka zaliczana była po śmierci męża do kategorii dziedziców koniecznych. We wskazanym powyżej fragmencie podobną pozycję posiada synowa – będąca agnacyjną wnuczką (*neptis loco est*). Natomiast żeby jednak synowa mogła dziedziczyć, to syn spadkodawcy w chwili śmierci ojca nie mógł podlegać jego władzy. (zob. Świrgoń-Skok R., 2010, s. 140)

Gaius zaliczając do grona spadkobierców domowych wskazuje także na pogrobowca, który to urodził się po śmierci swojego ascendentą:

G. 3, 4: *Postumi quoque, qui si uiuo parente nati essent, in potestate eius futuri forent, sui heredes sunt.; Również pogrobowcy, rodząc się za życia wstępnego, podlegaliby jego władzy, są spadkobiercami domowymi – tłumaczenie za: Gai *Institutiones...*, s. 99.).*

osoby, w stosunku do których prowadzony jest dowód z wolności na podstawie *lex Aelia Sentia* bądź *senatus consultum*, ponieważ oni również – w przypadku gdyby ten dowód przeprowadzono za życia *pater familias* – znajdowałiby się pod jego władzą:

G. 3, 5: *Idem iuris est de his, quorum nomine ex lege Aelia Sentia vel ex senatus consulto post mortem patris causa probatur: nam et hi vivo patre causa probata in potestate eius futuri essent.; To samo obowiązuje w odniesieniu do tych, co do których po śmierci ojca prowadzony jest dowód na podstawie lex Aelia Sentia lub uchwały senatu, bo oni również po przeprowadzeniu dowodu za życia ojca znajdowałiby się pod jego władzą – tłumaczenie za: Gai Institutiones..., s. 99.).*

oraz syn, będący po śmierci ojca wyzwolony przez sprzedaż mancipacyjną:

G. 3, 6: *Quod etiam de eo filio, qui ex prima secundaue mancipatione post mortem patris manumittitur, intellegemus.; Uważamy, iż to samo odnosi się do syna, który po śmierci ojca wyzwolony zostaje w drodze pierwszej lub drugiej sprzedaży mancipacją – tłumaczenie za: Gai Institutiones..., s. 99.).*

Gai Institutiones wyjaśniają także pojęcie spadkobiercy koniecznego i domowego:

G. 2, 157: *Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque parente quodam modo domini existimantur; unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. necessarii vero ideo dicuntur, quia omni modo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. (Spadkobiercy nazywają się domowymi, ponieważ są spadkobiercami i domownikami i nawet za życia rodzica uchodzą poniekąd za właścicieli. Stąd też, jeśli umrze ktoś bez testamentu, w spadkobranii pierwszeństwo mają zstępni. Koniecznymi nazywają się zaś dlatego, że stają się spadkobiercami w każdym przypadku, czy chcą, czy nie chcą, tak w braku testamentu, jak i na podstawie testamentu – tłumaczenie za: Gai Institutiones..., s. 71.).*

Spadkobiercy nazywający się domowymi (*domesticii*) są traktowani tak, jakby byli właścicielami majątku rodzinnego (*quodam modo domini existimantur.*) Z kolei spadkobiercy zwani koniecznymi (*necessarii*), stają nimi się

w każdym przypadku – zarówno poprzez dziedziczenie testamentowe, jak i *ab intestato*, gdyż nabywają spadek z mocy prawa, zatem w momencie powołania bez ich wiedzy a nawet wbrew ich woli. Takim spadkobiercą był również niewolnik, który to został w testamencie uwzględniony, zarówno poprzez ustanowienie go spadkobiercą, jak i wyzwolenie (Patrz I. 1, 6, 1. Por. także Guarino A., 1940, s. 185 i in.; idem, G. 2, 155, 1944, s. 140; Levy-Bruhl H., 1949, s. 137 i in.; Scherillo G., t. 2, 1957, s. 610 i in.).

Dziedzice konieczni przede wszystkim odpowiadali za zapewnienie ciągłości rodziny. Jak wskazuje Liwiusz – synowie są dziedzicami imienia (*nominis familiae*), kultu (*sacra familiae*) oraz majątku rodowego (*familiaeque heredes retinuerat domi*):

Liv. 45, 40, 7: [...] *filiis [...] nominis, sacrorum familiaeque heredes retinuerat domi...* (R. Świrgoń-Skok, 2010 s.142).

Przedstawione powyżej kategorie miały swoje zastosowanie zarówno w przypadku powołania do dziedziczenia na zasadzie testamentu, jak i na wypadek dziedziczenia ustawowego, z tym jednak zastrzeżeniem, że przyjmowano pierwszeństwo stosowania testamentu na wypadek śmierci, zarówno przy *ius civile* jak i w pretorskim porządku dziedziczenia:

Tab. 5, 3: *Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.* (Tak jak (ktoś) rozporządził (w testamencie) co do majątku lub opieki nad swymi rzeczami, niech będzie prawem. Zabłoccy M. i J., 2003, s. 31.).

D. 38, 6, 1 pr. (*Ulpianus libro quadragesimo quarto ad edictum*): *Posteaquam praetor locutus est de bonorum possessione eius qui testatus est, transitum fecit ad intestatos, eum ordinem secutus, quem et lex duodecim tabularum secuta est: fuit enim ordinarium ante de iudiciis testantium, dein sic de successione ab intestato loqui.* (Pretor wypowiedziawszy się co do spadkobrania pretorskiego po tym, który sporządził testament, przeszedł do spadkobierców bez testamentu, trzymając się tego porządku, którego trzymała się też Ustawa dwunastu tablic; zwyczajnie bowiem mówiono

najpierw o testamentowych rozporządzeniach woli, a następnie o spadkobranii beztestamentowym. Tłumaczenie za: Kaleta S., 1954, s. 91.).

Przy *bonorum possessio* uwzględniany był przyjęty w Ustawie XII Tablic porządek dziedziczenia, który z początku nakazywał spełniać wolę spadkodawcy wyrażoną w testamencie, a pod warunkiem jego braku na podstawie ustawy (Świrgoń-Skok R., 2010, s. 143). W odniesieniu do beztestamentowego sposobu dziedziczenia, odbywało się ono z uwzględnieniem przynależności do rzymskiej rodziny. Według *ius civile* rodzina to grupa osób podległych tej samej *patria potestas*, ewentualnie *manus*.

Tab. 5, 4–5: *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento* (Jeśli (ten), kto nie ma własnego dziedzica, umrze bez testamentu, najbliższy agnat niech obejmie majątek. Jeśli nie ma agnata, członkowie rodu niech obejmą majątek. Zabłoccy M. i J., 2003, s. 33.)

Według ustawy XII Tablic, jeśli zmarły nie zostawił testamentu, dziedzicami po nim są *heredes sui*, zatem descendenci zmarłego pozostający pod jego władzą. W przypadku braku zstępnych spadkodawcy spadkobiercami niech będą poboczni krewni agnatyczni (*proximi agnati*), a następnie w ostatniej kolejności członkowie rodu (*gentiles*) (Świrgoń-Skok R., 2010, s. 144).

Właściwe objęcie spadku po zmarłym oznaczało, że dziedzic zyskiwał prawo do noszenia imienia rodowego i stawał się kontynuatorem rodziny, szczególnie w zakresie kultu rodzinnego z prawem do miejsca w rodzinnym grobie (Świrgoń-Skok R., 2010, s. 146).

OBOWIĄZEK ZABEZPIECZENIA CZŁONKÓW RODZINY

W zaprezentowanej powyżej analizie sposobów spadkobrania zauważalny jest pogląd, że dziedziczenie testamentowe dominuje nad ustawowym, co przejawia się w zasadzie *favor testamenti*. Jest to w szczególności wyraz szacunku rzymskich jurystów zarówno dla samego testatora, jak i dla jego ostatniej woli.

D. 50.17.12 (*Paulus libro tertio ad Sabinum*): *In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur* (Palmirski T., 2006, s. 227).

Paulus w księdze trzeciej – komentarzu do dzieła Sabinusa wskazuje, że testamenty interpretujemy tak, by jak najlepiej oddać wolę testatora. Należy uczynić to w sposób, aby jak najdokładniej urzeczywistnione zostały rozrządzenia majątkowe testatora po jego śmierci.

Przy interpretowaniu treści pozostawionego przez spadkodawcę testamentu juryści musieli mieć na uwadze zasadę *favor heredis*. Nadto wszelkie wątpliwości powstałe na gruncie zawartych w testamencie rozporządzeń, często rozstrzygane były na korzyść spadkobierców (D. 30.26.2; 31.41.1; 33.6.4, Longchamps de Bérier F., 2009, s. 358).

Powyższe oraz inne *favores* (Longchamps de Bérier F., 2009, s. 358) stanowiły, że swoboda testowania doprowadzała do konfliktu pomiędzy wolą testatora, a prawem najbliższych członków rodziny do majątku spadkowego. Stwarzała ona bowiem niebezpieczeństwo, że spadkodawca korzystając z przysługujących mu prawnych możliwości do rozporządzenia swoim majątkiem na wypadek śmierci pozbawi lub w znacznym stopniu ograniczy objęcie przez najbliższych członków rodziny majątku spadkowego (Piątkowski J., 1979, s. 261). Możliwość pełnej swobody rozrządzania majątkiem zarówno w testamencie, jak i na podstawie innych czynności dokonanych za życia spadkodawcy, takimi chociażby jak darowizny, mogły doprowadzić do sytuacji, w której spadkobiercy zostaliby potraktowani niesprawiedliwie (Longchamps de Bérier F., 2008, s. 159.) Rozwiązaniem dla powyższego problemu zdaje się być instytucja zachowku, która pozostając w korelacji z zasadą solidarności rodzinnej stanowi ograniczenie swobody testowania. Co do zasady spadkodawca mógł rozporządzać w niezależny sposób całym swoim majątkiem na rzecz dowolnych osób fizycznych bądź prawnych, z tym jednak wyjątkiem, że nie mógł pozbawić członków rodziny określonej korzyści majątkowej ze spadku (Borysiak W., 2008, s. 158).

G 2,124: *Ceteras vero liberorum personas si praeterierit testator, ualet testamentum: sed praeteritae istae personae scriptis heredibus in partem adcre-scunt, si sui heredes sint, in virilem, si extranei, in dimidiam: id est, si*

quis tres uerbi gratia filios heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrecendo pro quarta parte fit heres et ea ratione id consequitur, quod ab intestato patre mortuo habitura esset; at si extraneos ille heredes instituerit et filiam praeterierit, filia adcrecendo ex dimidia parte fit heres. quae de filia diximus, eadem et de nepote deque omnibus ceteris liberorum personis seu masculini seu feminini sexus dicta intellegemus. (Jeśliby testator pominął milczeniem inne osoby spośród zstępnych, testament jest ważny, ale owe pominięte osoby dołączają do dziedziców testamentowych w części należnej według osób uprawnionych – jeśli by to byli spadkobiercy domowi, albo do połowy – jeśli postronni. To znaczy, że jeśliby ktoś ustanowił spadkobiercami trzech synów, a pominął córkę, ta, dołączając co do jednej czwartej części, staje się dziedzicem i na tej podstawie otrzymuje to, co miałaby otrzymać na wypadek śmierci ojca bez pozostawienia testamentu. Jeśliby zaś ustanowił spadkobiercami osoby postronne, a pominął córkę, ta, dołączając do spadkobierców, otrzymuje połowę należności. To, co powiedzieliśmy o córce, to traktować będziemy także jako powiedziane w odniesieniu do wnuka i wszystkich innych osób zstępnych, czy to płci męskiej, czy żeńskiej, Gai Institutiones..., s. 63.).

Dla członków najbliższej rodziny, w praktyce pretorskiej, została przewidziana instytucja dziedziczenia przeciwtestamentowego materialnego (Voci P., 1963, s. 670-671; Kuryłowicz M., 1976, s. 29-30.). Jeśli spadkodawca w testamencie nie zapewnił osobom uprawnionym do spadku *ab intestato* należnej im części spadku zwanej zachowkiem, taki testament stawał się testamentem sprzecznym z powinnością (*testamentum inofficiosum*) (Borysiak W., 2008, s. 168) *Pars legitima* to jedna z przesłanek do udzielenia skargi *querela inofficiosi testamenti* (Krüger H., 1939, s. 256-257), mającej na celu obalenie testamentu choćby nawet w części. Skorzystać z niej mogli najbliżsi testatora, których podstawy bytowe zostały naruszone rozrządzeniem testamentowym oraz w żaden inny sposób nie mogli oni otrzymać należnej im ułamkowej części spadku (Borysiak W., 2008, s. 169). Przyjęło się, że najbliższy członek rodziny nie może otrzymać po śmierci *pater familias* mniej niż $\frac{1}{4}$ wartości tego, co otrzymałby gdyby nastąpiło dziedziczenie ustawowe (Longchamps de Bérier F., 2009, s. 275). Skuteczne wniesienie skargi obalało testament wraz

z jego wszystkimi postanowieniami, które godziły w prawa osób najbliższych, w tym polecenia i zapisy. *Querela inofficiosi testamenti* musiała zostać wniesiona w ściśle określonym czasie wynoszącym pięć lat od otwarcia spadku.

D. 5.2.8.17 *Plane si post quinquennium inofficiosum dici coeptum est ex magna et iusta causa, libertates non esse revocandas, quae competierunt vel praestitae sunt, sed viginti aureos a singulis praestandos victori.*

D. 5.2.9 *(Modestinus libro singulari de inofficioso testamento): Si autem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. Sed Paulus ait praestaturum fidei commissas libertates, scilicet viginti aureis et in hoc casu a singulis praestandis.*

Należy zachówek ustalano poprzez zaliczenie uprawnionemu tego co otrzymał od spadkodawcy w drodze darowizny skutecznej *mortis causa* (Jors P., Kunkel W., Wenger L., (Honsel H., Mayer-Maly T., Selb W.), 1987., s. 467., por. Kaser M., 1975, s. 711.), a także w drodze testamentu, poprzez dokonanie na jego rzecz chociażby zapisu. Co istotne, zachówek musiał być wolny od wszelkich obciążeń (Kaser M., 1975, s. 368).

Poprzez skuteczne wniesienie skargi *querela inofficiosi testamenti*, następowało podważenie testamentu, przez co osoby najbliższe spadkodawcy mogły otrzymać majątek spadkowy na podstawie *hereditatis petitio* bądź w późniejszym okresie w drodze *bonorum possessio contra tabulas* (Krüger H., 1939, s. 264. Por. szerzej Watson A., 1971, s. 67).

Przyznanie w prawie klasycznym możliwości dochodzenia zachowku za pośrednictwem *querela inofficiosi testamenti*, w sytuacji gdy osoba uprawniona nie otrzymała ze spadku żadnej korzyści majątkowej uwypukla zasadę solidarności rodzinnej, która stanowi przede wszystkim kto przez przepisy prawa jest uważany za najbliższego oraz pokazuje kto powinien zostać zabezpieczony majątkiem spadkodawcy.

Ochrona prawna najbliższych członków rodziny przed pominięciem w spadkobranii wskazuje na ogromną wartość *familiae*. Zasada solidarności rodzinnej w konflikcie ze swobodą testowania moim zdaniem zdecydowanie wygrywa. Za jej sprawą prawo w wyraźny sposób sugeruje spadkodawcy

sposób sporządzania testamentu celem ewentualnego wydziedziczenia spadkobierców będącymi *sui heredes* oraz jednocześnie przewiduje dla nich środki ochrony jakimi są *querela inofficiosi testamenti* (Kursa S., 2012, s. 82)

PODSUMOWANIE

Zapewnienie ciągłości imienia rodziny, poprzez objęcie przez dziedzica *sui heredes* spadku oraz imienia rodowego, stanowi ugruntowane w rzymskim społeczeństwie polecenie, nakazujące ochronę relacji członków najbardziej intymnej i delikatnej struktury jaką jest rodzina, ograniczając tym samym swobodę testowania. Tak skonstruowane prawo miało utrudnić spadkobiercy przekazanie majątku oraz imienia rodowego poza obręb rodziny.

Stosowanie zasady solidarności rodzinnej przy realizacji reguł prawnych opisanych powyżej stanowi zabezpieczenie członków rodziny w przypadku, gdy dochodzi do dziedziczenia na podstawie testamentu, a także określa kto przez prawo uważany jest za najbliższego członka rodziny. Istotą jej, jest ukazanie jak więzy rodzinne decydują o losie majątku po zmarłym i kto powinien zostać materialnie zabezpieczony w przypadku śmierci *pater familias* (Longchamps de Brier F., 2009, s. 274)

Zasada solidarności rodzinnej to ściśle ujmując reguła nakazująca rozstrzygnięcie szczególnej ochrony nad określoną wartością jaką jest rodzina oraz stanowi także niewymieniony bezpośrednio składnik sposobu na zachowanie ciągłości rodziny.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski, F. (1982). *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*.
- Beduschi, C. (1976). *Hereditatis aditio*.
- Bojarski, W., Dajczak, W., Sokala, A. (2007) *Verba iuris. Reguły i kazusy prawa rzymskiego*.
- Borysiak, W. (2008). Ochrona członków rodziny spadkodawcy na tle historyczno-prawnym oraz prawnoporównawczym, *Zeszyty Prawnicze UKSW* 8.2.
- Dębiński, A. (2017). *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*.
- Fadda, C. (1949). *Concetti fondamentali del diritto ereditario romano*, t. 2.
- Jors, P., Kunkel, W., Wenger, L., Honsel, H., Mayer-Maly, T., Selb, W. (1987). *Römisches Recht*.
- Kaldon, B.M. (2011). *Rodzina jako instytucja społeczna w ujęciu interdyscyplinarnym*, Forum Pedagogiczne UKSW, t. 1.
- Krüger, H. (1939). *Zum römischen Pflichtteilsrecht*, [w:] *Festschrift Paul Koschaker*, II.
- Kaser, M. (1975). *Das römische Privatrecht* 2, II.
- Kursa, S. (2012). *Przedmiot i cel querella inoficiosi testamenti*, *Themis Polska Nova* 2/2012.
- Kuryłowicz, M. (1976). *Dziedziczenie przeciwtestamentowe adoptowanych i jego znaczenie dla rozwoju rzymskiej adopcji*, CPH 28.2.
- Kuryłowicz, M., Wiliński A. (2008). *Rzymskie prawo prywatne. Zarys wykładu*.
- La Pira, G. (1930). *La successione ereditaria intestata e contro il testamento in diritto Romano*.
- Longchamps de Bérier, F. (2008). *Nadużycie prawa w rzymskim prawie prywatnym*.
- Longchamps de Bérier, F. (1933), (2009), (2014), (2018). *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*.
- Łapicki, B. (1933). *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie*.
- Palmirski, T. (2006). *O różnych regułach dawnego prawa 17 tytuł 50 księgi Digestów, Tekst – Tłumaczenie – Komentarz, Tłumaczenia monumenta aere perenniora*, *Zeszyty Prawnicze UKSW* 6.2.
- Piątkowski, J. (1979). *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*.
- Piątkowski, J. (1985). *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*.
- Piętak, L. (1882). *Prawo spadkowe rzymskie*.
- Rozwadowski, W. (2003). *Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa*.
- Smyczyński, T. (2003). *Prawo rodzinne i opiekuńcze*.
- Świrgoń-Skok, R. (2010). *Kategoria spadkobierców koniecznych (heredes necessarii) jako przykład zapewnienia ciągłości w rodzinie rzymskiej w okresie prawa klasycznego*, *Studia Iuridica Lublinensia* 14.
- Tyszka, Z. (1995). *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa*, [w:] *Pedagogika Społeczna*.
- Tyszka, Z. (1991). *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*.
- Voci, P., 1963, *Diritto hereditario romano II. Parte speciale*.
- Zabłoccy, M. i J. (2003). *Ustawa XII Tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*.
- Watson, A., 1971, *The Law of Succession in the Later Roman Republic*.